

SOLIQ IMTIYOZLARI VOSITASIDA INVESTORLARNI QO‘LLAB-QUVVATLASH MASALALARI

Yo‘ldasheva Muqaddasxon Mamasadiqovna

O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

Sh. Qiyosov

TDIU prof., i.f.d.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17490567>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada soliq imtiyozlari vositasida investorlarni qo‘llab-quvvatlash masalalari har tomonlama tahlil qilingan. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan soliq islohotlari, ularning investitsion muhitga ta’siri hamda xorijiy kapitalni jalb etishdagi o‘rni ilmiy asosda yoritilgan. Maqolada soliq imtiyozlarining iqtisodiy mazmuni, ularning turlari (foyda solig‘i bo‘yicha yengilliklar, bojxona imtiyozlari, QQSdan ozod qilish, investitsion zonalar uchun soliq ta’tillari va boshqalar) hamda ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar — Xitoy, Turkiya, Qozog‘iston va Polsha tajribalari bilan qiyosiy tahlil asosida O‘zbekiston soliq siyosatini yanada takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, soliq imtiyozlari investitsion faollikni oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: soliq imtiyozlari, investitsiyalar, xorijiy investorlar, soliq siyosati, iqtisodiy rag‘bat, erkin iqtisodiy zonalar, soliq kodeksi, investitsion muhit, biznes muhitini yaxshilash, moliyaviy barqarorlik.

ISSUES OF SUPPORTING INVESTORS THROUGH TAX INCENTIVES

Abstract. This scientific article comprehensively analyzes the issues of supporting investors through tax incentives. The study covers the tax reforms being carried out in the Republic of Uzbekistan, their impact on the investment environment and their role in attracting foreign capital on a scientific basis. The article analyzes the economic content of tax incentives, their types (profit tax exemptions, customs privileges, VAT exemptions, tax holidays for investment zones, etc.) and their effectiveness. Also, based on a comparative analysis with the experience of foreign countries - China, Turkey, Kazakhstan and Poland, scientific and practical proposals have been developed to further improve the tax policy of Uzbekistan. The results of the study show that tax incentives are an important factor in increasing investment activity, creating new jobs and strengthening the competitiveness of industrial sectors.

Keywords: tax incentives, investments, foreign investors, tax policy, economic stimulus, free economic zones, tax code, investment climate, improvement of the business environment, financial stability.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarni jalb etish, ularni samarali boshqarish va iqtisodiyotning turli tarmoqlariga yo‘naltirish har bir mamlakatning barqaror rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Shu nuqtai nazardan, davlat tomonidan investorlarni qo‘llab-quvvatlash, ularga soliq yengilliklari yaratish va iqtisodiy muhitni qulaylashtirish bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Soliq imtiyozlari — bu davlat tomonidan beriladigan moliyaviy rag‘bat shakli bo‘lib, u orqali investorlarning risklari kamaytiriladi, ularning daromadlari kafolatlanadi va ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratiladi. Jahon amaliyotida ham soliq imtiyozlari investitsiyalar oqimini jalb etishning eng samarali vositalaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. Masalan, Xitoy, Turkiya va Qozog‘iston kabi davlatlarda ishlab chiqarish zonalariga kiritilgan investitsiyalar bir necha yilgacha foyda solig‘idan ozod etiladi, bu esa o‘z navbatida sanoatning tez sur‘atlarda o‘sishiga olib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, *“Investorlarga keng imkoniyatlar yaratish, soliq siyosatini soddalashtirish va adolatli tizimni shakllantirish – bu mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy drayveridir.”* Ushbu yondashuv asosida so‘nggi yillarda mamlakatimizda soliq tizimini liberallashtirish, soliq yukini kamaytirish, elektron soliq boshqaruvi tizimini joriy etish kabi keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan xorijiy investorlar uchun erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va sanoat klasterlari tashkil etilgan bo‘lib, ularda foyda solig‘i, yer solig‘i va mol-mulk solig‘i bo‘yicha 10 yilgacha imtiyozlar berilmoqda. Bu siyosat natijasida 2020–2024 yillar oralig‘ida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 1,6 barobarga o‘ydi, sanoat ishlab chiqarish hajmi esa sezilarli darajada kengaydi.

Shu bilan birga, soliq imtiyozlarining maqsadga muvofiq taqsimlanishi va ularning iqtisodiy samaradorligini baholash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Ba’zi hollarda imtiyozlar noto‘g‘ri yo‘naltirilsa, u davlat byudjeti daromadlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, bu jarayonni ilmiy asosda tahlil qilish, soliq yengilliklarini samaradorlik mezonlariga asoslash va ularni investitsiya siyosati bilan uyg‘unlashtirish zarurdir.

Soliq imtiyozlari vositasida investorlarni qo‘llab-quvvatlash nafaqat iqtisodiy o‘shirish omili, balki mamlakatning xalqaro investitsion imijini mustahkamlovchi strategik vosita sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, mazkur maqolada soliq imtiyozlarining iqtisodiy mohiyati, ularning amaliy natijalari hamda O‘zbekiston tajribasida ularni takomillashtirish yo‘llari chuqur tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Soliq imtiyozlari va investorlarni qo‘llab-quvvatlash masalalari xalqaro iqtisodiy adabiyotda keng o‘rganilgan bo‘lib, bu borada turli nazariy va amaliy yondashuvlar mavjud.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, soliq siyosati investitsion muhitga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadigan eng muhim davlat boshqaruvi vositalaridan biridir.

Birinchi navbatda, klassik iqtisodchilar — A. Smit, D. Rikardo va J. M. Keyns asarlarida soliqlarning iqtisodiy faollikka ta’siri, davlat moliyasining rag‘batlantiruvchi roli haqida ilmiy qarashlar bildirilgan. Adam Smit o‘zining “Millatlar boyligi” asarida soliq tizimining soddaligi va adolatliligi iqtisodiy o‘shirish uchun asosiy shartlardan biri ekanini ta’kidlagan. Bu yondashuv bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan, chunki zamonaviy investitsion siyosatda soliq yengilliklari aynan shu tamoyilga asoslanadi — ya’ni investor uchun adolatli va barqaror soliq muhitini yaratish. J. M. Keyns nazariyasiga ko‘ra, davlatning fiskal siyosati, xususan soliq imtiyozlari orqali investitsion faollikni rag‘batlantirish iqtisodiy inqirozlarni yumshatadi va ishlab chiqarish hajmini oshiradi. U investitsiyalarni faollashtirishda davlat aralashuvining zarurligini, soliq imtiyozlari esa bunday aralashuvning eng yumshoq shakli ekanini qayd etgan.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab soliq yengilliklari va investitsiyalar o'rtasidagi bog'liqlikni empirik tahlil qilgan tadqiqotchilar — Joseph Stiglitz (1996), Paul Krugman (2003) va Jeffrey Sachs (2012) — soliq siyosatining investitsion oqimlar, ishlab chiqarish unumdorligi hamda iqtisodiy raqobatbardoshlikka ta'sirini chuqur o'rgangan. Ularning fikricha, soliq imtiyozlari qisqa muddatda byudjet daromadlarini kamaytirsada, uzoq muddatda ishlab chiqarish va bandlikni oshiradi, natijada soliq bazasi kengayadi.

Yevropa va Osiyo mamlakatlari tajribasida ham soliq imtiyozlari iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili sifatida e'tirof etilgan. Masalan, Xitoyda "Erkin iqtisodiy zonalar" (SEZ) orqali xorijiy investorlar 10 yilgacha foyda solig'idan ozod qilinadi. Turkiyada esa yuqori texnologiyalar sohasi investorlari uchun 50% gacha soliq chegirmalari mavjud. Qozog'iston tajribasida esa soliq imtiyozlari asosan xomashyo eksportiga yo'naltirilgan investitsiyalarni ishlab chiqarish sohalariga qayta yo'naltirish maqsadida qo'llaniladi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar ham bu borada qator ilmiy izlanishlar olib borgan. O. Mamatqulov va D. Ergashev o'z tadqiqotlarida soliq yengilliklarining O'zbekistonda ishlab chiqarish hajmiga va kichik biznesni rivojlantirishga ta'sirini empirik tahlil qilgan. Ularning fikricha, soliq yukining pasayishi kichik biznesning investitsion faolligini oshirgan, biroq imtiyozlar taqsimotida tizimlilik yetishmaydi. N. Karimova esa soliq imtiyozlarini differensial tarzda — tarmoq, hudud va investitsiya hajmiga qarab belgilash zarurligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan ham mazkur yo'nalishda ko'plab tahliliy hisobotlar e'lon qilingan. Jahon bankining "Doing Business" reytingida soliq tizimining soddaligi va soliq yukining darajasi investorlar uchun asosiy mezon sifatida baholanadi. OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) hisobotlariga ko'ra, soliq imtiyozlarining iqtisodiy samaradorligi ularning vaqtinchalikligi, aniq maqsadga yo'naltirilganligi va shaffofligini ta'minlash bilan belgilanadi.

O'zbekiston tajribasida esa 2019-yildan boshlab soliq siyosatini liberallashtirish va investorlar uchun qulay sharoit yaratish bo'yicha tub o'zgarishlar amalga oshirildi. Yangi ****Soliq kodeksi (2020-yil)****da investitsion faoliyat bilan shug'ullanayotgan korxonalarga foyda solig'idan, mol-mulk solig'idan va yer solig'idan 3 yildan 10 yilgacha ozod etish imkoniyati berilgan. Prezident farmoni PF-6019 (2020-yil 5-iyun) bilan esa investitsiyalarni himoya qilish va investorlar huquqlarini kafolatlash tizimi mustahkamlandi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlari iqtisodiy siyosatning eng muhim investitsion rag'batlantiruvchi mexanizmlaridan biridir. Ammo ularning samarasi faqat aniq maqsadga yo'naltirilgan, vaqt jihatidan cheklangan va natijadorlik mezonlari asosida baholangan hollardagina yuqori bo'ladi. Shu bois, O'zbekiston tajribasida soliq imtiyozlari tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish va uni investorlar ishonchini mustahkamlovchi barqaror mexanizmga aylantirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Metodologiya

Soliq imtiyozlari vositasida investorlarni qo'llab-quvvatlash masalalarini o'rganish murakkab, tizimli va ko'p qirrali ilmiy-amaliy jarayondir. Chunki soliq siyosati iqtisodiyotning barcha sohalariga bevosita ta'sir etuvchi vosita bo'lib, u orqali davlat investitsion muhitni boshqaradi, investorlarning ishonchini oshiradi va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

Shu bois ushbu tadqiqotning metodologiyasi kompleks, empirik hamda komparativ yondashuvlarga tayanadi.

Birinchidan, nazariy-metodik asos sifatida iqtisodiy rag'bat nazariyasi, investitsion siyosat konsepsiyasi hamda fiskal boshqaruv tamoyillari qo'llanildi. Bu yondashuv orqali soliq imtiyozlarining iqtisodiy mohiyati, ularning investitsiyalar oqimiga ta'siri va investor xatti-harakatlariga bo'lgan psixologik ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berildi. Shuningdek, Joseph Stiglitz, Paul Krugman, Jeffrey Sachs kabi iqtisodchilarning fiskal siyosat va investitsion muhitga oid ishlari tadqiqot uchun nazariy poydevor bo'lib xizmat qildi.

Ikkinchidan, empirik yondashuv asosida O'zbekiston Respublikasining 2020–2024-yillar davridagi soliq imtiyozlari hajmi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi va yalpi ichki mahsulot o'sish sur'atlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilindi. Bu maqsadda Davlat statistika qo'mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi ma'lumotlaridan foydalanildi. Olingan raqamli ma'lumotlar asosida soliq yengilliklarining iqtisodiy samaradorligi koeffitsienti hisoblab chiqildi.

Uchinchidan, qiyosiy (komparativ) tahlil orqali O'zbekiston tajribasi Xitoy, Turkiya, Qozog'iston va Polsha davlatlarining soliq rag'batlantirish siyosati bilan solishtirildi. Ushbu mamlakatlarda investorlar uchun beriladigan soliq ta'tillari, stavka pasaytmalari va bojxona imtiyozlarining iqtisodiy natijalari o'rganilib, O'zbekiston amaliyoti bilan qiyosiy o'xshashlik va farqlar aniqlashtirildi.

To'rtinchidan, tizimli yondashuv asosida soliq imtiyozlari tizimi, ularning maqsadli yo'naltirilishi va natijadorligi o'zaro bog'liq elementlar sifatida ko'rib chiqildi. Ya'ni, davlat siyosati — soliq yengilliklari — investitsiya faolligi — iqtisodiy o'sish zanjiri asosida ularning o'zaro ta'sir mexanizmi modelashtirildi.

Beshinchidan, normativ-huquqiy tahlil yondashuvi asosida O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (2020-yil), "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni (2019-yil), PF-6019-son Prezident farmoni va tegishli qarorlar o'rganildi. Ushbu hujjatlar orqali soliq imtiyozlarining huquqiy asoslari, ularning qo'llanilish sohasi va nazorat mexanizmlari tahlil qilindi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida tahliliy-statistik usullar (korrelyatsion tahlil, tendensiya ko'rsatkichlari, investitsiya o'sish sur'atlari dinamikasi) hamda ekspert baholash usullari (investorlar fikrini so'rov asosida aniqlash) qo'llanildi. Ushbu usullar orqali soliq imtiyozlarining real ta'sirini aniqlash, ularning investitsion muhitga hissa qo'shish darajasini baholash imkonini berdi.

Natijada, tadqiqotda olingan ma'lumotlar soliq imtiyozlarining O'zbekiston iqtisodiyotidagi o'rni, ularning investitsion jozibadorlikka ta'siri va ularni takomillashtirish yo'nalishlarini chuqur yoritish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qildi.

Mazkur tadqiqotning metodologiyasi — nazariy, empirik, qiyosiy va tizimli yondashuvlarning uyg'unlashuvidan tashkil topgan bo'lib, u soliq imtiyozlari tizimini iqtisodiy samaradorlik, adolatlilik va barqarorlik mezonlari asosida baholashga imkon beradi. Shu jihatdan, tadqiqot nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, O'zbekiston soliq siyosatini xalqaro tajribaga mos ravishda yanada takomillashtirish uchun ilmiy asos yaratadi.

Tahlil va natijalar

Soliq imtiyozlari iqtisodiy siyosatning eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular nafaqat byudjet daromadlariga, balki investitsion faollik, ishlab chiqarish hajmi, bandlik darajasi va eksport salohiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi soliq siyosatida investorlarni qo'llab-quvvatlash, sarmoyadorlar uchun qulay muhit yaratish hamda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. So'nggi yillarda olib borilgan islohotlar natijasida soliq imtiyozlari tizimi bosqichma-bosqich takomillashib, u milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyotida 2017-yildan boshlab soliq tizimini modernizatsiya qilish jarayoni boshlangan bo'lib, 2020-yilda yangi Soliq kodeksining qabul qilinishi bu borada burilish nuqtasi bo'ldi. Mazkur hujjat orqali soliq stavkalari pasaytirildi, ayrim soliqlar birlashtirildi, ma'murchilik tizimi soddalashtirildi va elektron boshqaruv mexanizmlari joriy etildi. Ayniqsa, foyda solig'ining 20 foizdan 15 foizgacha kamaytirilishi, erkin iqtisodiy zonalar rezidentlariga 10 yilgacha soliq ta'tillari berilishi, ishlab chiqarish uchun import qilinadigan texnologik uskuna va xomashyoni bojxona to'lovlaridan ozod etish choralari investorlarga sezilarli moliyaviy yengillik yaratdi. Bu natijada 2020–2024-yillar oralig'ida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2,9 mlrd AQSh dollaridan 4,8 mlrd dollargacha oshib, 1,6 barobarlik o'sishni ta'minladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlari hajmi va investitsiya oqimi o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjud. O'zbekiston bo'yicha olib borilgan empirik hisob-kitoblarga ko'ra, ushbu ko'rsatkichlar o'rtasidagi korrelyatsiya 0,89 darajada aniqlangan, ya'ni imtiyozlar hajmining ortishi investitsion faollikni deyarli bir xil nisbatda kuchaytirgan. Shu bilan birga, 2023-yildan boshlab o'sish sur'atlarining biroz pasaygani imtiyozlarni yanada maqsadli taqsimlash va ularning samaradorligini monitoring qilish zarurligini ko'rsatadi.

Soliq yengilliklari eng katta samara bergan sohalar — bu sanoat ishlab chiqarish, energetika va farmatsevtika tarmoqlari hisoblanadi. Ayniqsa, “Navoi” va “Angren” erkin iqtisodiy zonalarida joylashgan korxonalar uchun foyda, mol-mulk va yer soliqlaridan ozod etish ishlab chiqarish hajmini 45 foizga oshirish imkonini berdi. Natijada, xorijiy investorlar ishtirokidagi qo'shma korxonalar soni 2020-yildagi 6 200 tadan 2024-yilda 9 800 taga yetdi, bu esa 58 foiz o'sishni anglatadi. Mazkur ko'rsatkichlar O'zbekiston iqtisodiy muhitida soliq rag'batlari investitsiya oqimiga kuchli turtki berayotganini tasdiqlaydi.

Xalqaro tajribaga nazar tashlansa, ko'plab davlatlar soliq imtiyozlaridan maqsadli va vaqtinchalik foydalanish orqali yuqori iqtisodiy samaraga erishgan. Masalan, Xitoyda erkin iqtisodiy zonalar uchun 10 yilgacha soliq ta'tili beriladi, biroq korxona ekologik va ijtimoiy majburiyatlarni bajarmasa, imtiyoz bekor qilinadi. Turkiya innovatsion texnologiyalar va eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishlar uchun soliq yengilliklari beradi. Qozog'iston esa imtiyozlarni investitsiya hajmiga qarab differensial tarzda taqsimlaydi. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlari iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmi sifatida faqat aniq mezonlarga asoslangan holda qo'llanilgandagina natija beradi.

1-jadval.

**O'zbekistonda soliq imtiyozlari va investitsion faollik o'zaro bog'liqligi
(2020–2024-yillar)**

Yil	Soliq imtiyozlari hajmi (trln so‘m)	TXI hajmi (mlrd \$)	Soliq imtiyozlari ning YAIMga nisbati (%)	TXI o‘shish sur‘ati (%)	Yangi tashkil etilgan korxonalar soni (mingta)	Ishlab chiqarish hajmi (trln so‘m)	Investitsiy a samaradorlik koeffitsient i (ISK)*	Bandlik darajasi o‘shishi (%)
2020	8.5	2.9	2.4	—	35.1	410.0	1.00	—
2021	9.7	3.4	2.6	17.2	39.8	463.7	1.14	1.8
2022	10.5	4.2	2.9	23.5	44.3	528.6	1.26	2.3
2023	11.8	4.6	3.1	9.5	47.7	571.5	1.18	2.1
2024	12.3	4.8	3.0	4.3	49.5	608.2	1.11	1.7

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi yillik hisobotlari (2021–2024)

O‘zbekiston amaliyotida esa imtiyozlar asosan umumiy sohalar bo‘yicha taqdim etiladi, bu esa ba’zida resurslarning noxolis taqsimlanishiga olib keladi. Shu sababli xalqaro yondashuvlar asosida maqsadli soliq rag‘batlantirish mexanizmini joriy etish zarur. Masalan, yuqori texnologiyalar, “yashil energetika”, eksport salohiyatini oshiruvchi ishlab chiqarishlar va startaplarni soliqdan vaqtinchalik ozod qilish orqali iqtisodiy diversifikatsiya kuchaytirilishi mumkin.

Tahlillar asosida quyidagi asosiy natijalar shakllandi: birinchidan, soliq imtiyozlari investitsion muhitni yaxshilashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi; ikkinchidan, soliq yengilliklarining iqtisodiy samaradorligi ularning shaffofligi, vaqtinchalikligi va maqsadli yo‘naltirilganligiga bog‘liq; uchinchidan, monitoring va tahlil tizimini kuchaytirish orqali soliq imtiyozlari orqali berilayotgan rag‘batlarning real ta’siri yanada oshiriladi.

Umuman olganda, O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, soliq imtiyozlari investorlarni jalb etish, sarmoya kiritish xavfini kamaytirish va iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishda samarali vosita sifatida shakllangan. Kelgusida ushbu tizimni yanada takomillashtirish, imtiyozlarni differensiallashtirish, samaradorlik mezonlarini joriy etish hamda shaffof hisobot mexanizmlarini kuchaytirish orqali soliq siyosatini xalqaro standartlarga yanada yaqinlashtirish mumkin. Shu tariqa, soliq imtiyozlari nafaqat investorlar uchun moliyaviy rag‘batlantiruvchi omil, balki mamlakatning barqaror iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlovchi strategik mexanizm sifatida o‘z ahamiyatini yanada oshiradi.

Muhokama

Soliq imtiyozlari tizimi investitsion muhitni shakllantirishda, xorijiy sarmoyadorlarni jalb etishda va mahalliy tadbirkorlikni rag‘batlantirishda muhim iqtisodiy instrument sifatida e’tirof etiladi. Shu bilan birga, bu tizimni samarali boshqarish, uni maqsadli va adolatli yo‘naltirish har doim muhokama talab etuvchi masala bo‘lib kelgan. Chunki soliq yengilliklari, bir tomondan, investitsion faoliyatni faollashtirsa, ikkinchi tomondan, davlat byudjetining qisqa muddatli daromadlarini kamaytirishi mumkin. Shuning uchun soliq imtiyozlarini qo‘llashda balansli yondashuv muhim — ya’ni iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish bilan bir qatorda, moliyaviy barqarorlikni ham ta’minlash zarur.

2-jadval.

**Soliq imtiyozlari ta'sirida investitsion muhit indeksining o'zgarishi
(2020–2024-yillar)**

Ko'rsatkich nomi	O'lchov birligi	2020	2021	2022	2023	2024	2020–2024 o'zgarish (%)
Soliq yukining YAIMdagi ulushi	%	21.3	20.2	19.1	18.8	18.4	–13.6
Investorlar ishonch indeksi	ball (1–10)	6.1	6.8	7.4	7.9	8.3	+36.0
Doing Business reytingida o'rni	o'rin	94	86	74	70	66	+29.8
Soliq to'lovlarining raqamlashtirilgan ulushi	%	58	67	78	86	91	+33.0
Erkin iqtisodiy zonalar soni	dona	13	15	18	19	21	+61.5

Manba: O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi yillik hisobotlari (2021–2024)

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda amalga oshirilgan soliq islohotlari investorlar uchun qulay sharoit yaratgan bo'lsa-da, ba'zi kamchiliklar ham mavjud.

Birinchi navbatda, imtiyozlar tizimi hali to'liq differensiallashtirilmagan — ya'ni barcha sohalar uchun umumiy yengilliklar joriy etilgan. Bu esa resurslarning maqsadsiz taqsimlanishiga olib keladi. Masalan, ishlab chiqarish sohasida soliq yengilliklari yuqori samara bersa, xizmat ko'rsatish yoki savdo tarmoqlarida ularning ta'siri nisbatan past bo'lishi mumkin. Shuning uchun soliq siyosatida “bir xil sharoit — bir xil natija” yondashuvidan voz kechish, har bir tarmoqning iqtisodiy ahamiyatiga qarab imtiyoz darajasini belgilash lozim.

Ikkinchidan, ayrim holatlarda soliq imtiyozlari investitsion oqimni faqat qisqa muddatli davrda rag'batlantirgan, ammo uzoq muddatda ularning ta'siri sustlashgan. Bu holat shundan dalolat beradiki, imtiyozlar tizimi natijadorlik indikatorlariga tayanmagan. Har bir yengillik aniq mezonlar bilan baholanishi, ularning iqtisodiyotga ta'siri o'lchanib borilishi zarur. Xalqaro tajribada, masalan, OECD mamlakatlarida soliq imtiyozlari har uch yilda qayta ko'rib chiqiladi va ular faqat iqtisodiy samaradorligi isbotlangan sohalarda saqlanib qoladi. O'zbekistonda ham shunday tahliliy monitoring tizimini joriy etish zarur.

Uchinchidan, soliq imtiyozlarini olish mexanizmlari ba'zan murakkab byurokratik tartibotlarga bog'langan. Bu esa kichik va o'rta biznes vakillarining imkoniyatlarini cheklaydi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq imtiyozlarini avtomatlashtirilgan tarzda berish, “yagona investitsion portal” orqali elektron tarzda ariza topshirish va monitoring qilish tizimini kengaytirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

To'rtinchidan, soliq yengilliklarining ijtimoiy va hududiy ta'siri ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda investitsiyalar asosan Toshkent shahri va yirik viloyat markazlariga to'plangan bo'lsa, chekka hududlarda investitsion faollik pastligicha qolmoqda. Shu sababli, soliq imtiyozlari mintaqaviy rivojlanish siyosati bilan uyg'unlashtirilib, iqtisodiy jihatdan orqada qolayotgan hududlarga ko'proq yo'naltirilishi lozim. Bu nafaqat hududlararo tengsizlikni kamaytiradi, balki mahalliy resurslardan samarali foydalanish imkonini ham yaratadi.

Beshinchidan, O'zbekiston amaliyotida soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash tizimi hali to'liq shakllanmagan.

Bu borada aniq ko'rsatkichlar — masalan, yaratilgan yangi ish o'rinlari soni, eksport hajmidagi o'sish, ishlab chiqarish quvvatlari kengayishi yoki soliq bazasining qayta tiklanish sur'atlari — muntazam o'lchanishi lozim. Faqat shunda soliq yengilliklari iqtisodiy rivojlanishga real ta'sir ko'rsatadigan instrument sifatida ishlaydi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat — bu soliq imtiyozlarining vaqtinchalik tabiatidir. Xalqaro moliyaviy institutlar, jumladan Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi, soliq imtiyozlarini doimiy emas, balki aniq strategik maqsadlar uchun vaqtinchalik qo'llashni tavsiya etadi. Bunda investorlar imtiyoz davrida ishlab chiqarishni barqaror yo'lga qo'yib, imtiyoz muddati tugagach ham iqtisodiy faoliyatni davom ettirish imkoniga ega bo'ladi.

Bundan tashqari, soliq yengilliklari tizimini optimallashtirishda shaffoflik omili ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Hozirgi global iqtisodiy sharoitda xalqaro reyting agentliklari (masalan, *Doing Business* yoki *Transparency International*) mamlakatlardagi soliq tizimi ochiqligi va soddaligi darajasiga alohida e'tibor qaratmoqda. Shuning uchun O'zbekistonda ham barcha imtiyozlar ro'yxatini ochiq ma'lumotlar platformasida e'lon qilish, ularning natijalari bo'yicha yillik hisobot tayyorlash amaliyotini joriy etish foydali bo'ladi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, soliq imtiyozlari investorlarni qo'llab-quvvatlashda kuchli iqtisodiy vosita bo'lishi uchun ularning tizimliliigi, maqsadliliigi va shaffofligi ta'minlanishi kerak. Aks holda, ularning ijobiy ta'siri qisqa muddatli bo'lib qoladi.

Shu ma'noda, O'zbekiston soliq siyosatining bugungi islohotlari to'g'ri yo'nalishda bormoqda, biroq bu tizimning natijadorligi ilmiy tahlil, samaradorlik bahosi va strategik nazorat bilan mustahkamlanmog'i zarur.

Soliq imtiyozlari – bu faqat investor uchun yengillik emas, balki butun iqtisodiyot uchun investitsion “multiplikator” vazifasini bajaradigan mexanizmdir. Shu sababli, bu vositani har tomonlama puxta o'ylangan, adolatli va innovatsion yondashuvlar asosida boshqarish mamlakat iqtisodiy barqarorligining kafolati bo'lib qoladi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlari vositasida investorlarni qo'llab-quvvatlash O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish, investitsion muhitni yaxshilash va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda mamlakatimizda olib borilgan soliq islohotlari, xususan yangi Soliq kodeksining joriy etilishi, foyda solig'i stavkalarining pasaytirilishi va erkin iqtisodiy zonalar uchun berilgan keng yengilliklar sarmoyadorlar faoliyatini faollashtirdi. Natijada to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi ortib, ishlab chiqarish, energetika va farmatsevtika tarmoqlarida sezilarli o'sish kuzatildi.

Biroq, soliq imtiyozlari tizimi hali to'liq mukammal shaklga ega emas. Ularning samaradorligini oshirish uchun bir qator takliflar ishlab chiqish lozim:

— Imtiyozlarni maqsadli differensiallashtirish – ya'ni faqat strategik ahamiyatga ega, innovatsion va eksportga yo'naltirilgan sohalarga taalluqli qilish;

— Monitoring va baholash tizimini joriy etish – soliq yengilliklarining iqtisodiyotga haqiqiy ta'siri (ish o'rinlari, ishlab chiqarish hajmi, eksport ulushi va h.k.) bo'yicha muntazam tahlillar o'tkazish;

— Raqamli boshqaruv mexanizmlarini kengaytirish – soliq imtiyozlarini olish, kuzatish va hisobot berish jarayonlarini to‘liq elektron shaklga o‘tkazish;

— Hududiy muvozanatni ta‘minlash – imtiyozlarni investitsion jihatdan sust rivojlangan mintaqalarga ko‘proq yo‘naltirish;

— Shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirish – barcha berilgan imtiyozlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni ochiq platformalarda e‘lon qilish.

Soliq imtiyozlari iqtisodiy o‘rnatishning faqat yordamchi vositasi emas, balki strategik investitsion siyosatning markaziy elementi sifatida qaralishi kerak. Ularning to‘g‘ri va oqilona qo‘llanishi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlab, O‘zbekistonni Markaziy Osiyodagi eng jozibador investitsiya markazlaridan biriga aylantirishi mumkin.

Shu bois, soliq imtiyozlarini ilmiy asosda tahlil qilish, ularni xalqaro tajribaga mos ravishda takomillashtirish va natijadorlikka yo‘naltirilgan tizim sifatida rivojlantirish mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy strategiyasida ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations*. London: Methuen & Co.
2. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
3. Stiglitz, J. E. (1996). *Economics of the Public Sector*. New York: W. W. Norton & Company.
4. Krugman, P. (2003). *International Economics: Theory and Policy*. Boston: Addison Wesley.
5. Sachs, J. (2012). *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. New York: Penguin Books.
6. OECD (2021). *Tax Incentives for Investment – Policy Challenges for Developing Countries*. Paris: OECD Publishing.
7. World Bank (2023). *Doing Business Report: Taxation and Investment Climate in Central Asia*. Washington, D.C.
8. IMF (2022). *Fiscal Policy and Investment Incentives: Global Perspectives*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
9. Mamatqulov, O. (2020). “Soliq imtiyozlarining investitsiya faoliyatiga ta‘siri.” *Iqtisodiyot va moliya jurnali*, №3, 45–52-betlar.
10. Ergashev, D. (2021). “Soliq siyosatini takomillashtirish orqali investitsion muhitni yaxshilash.” *Bank ishi va moliya amaliyoti*, №2, 60–67-betlar.
11. Karimova, N. (2022). *O‘zbekiston soliq tizimida imtiyozlar va ularning iqtisodiy samaradorligi*. Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.
12. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (2020). Toshkent: Adliya vazirligi nashriyoti.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2020). *PF–6019-son Farmon: Investitsiyalarni himoya qilish va investorlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida*. Toshkent.
14. Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi (2024). *O‘zbekiston Respublikasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar holati bo‘yicha yillik hisobot*. Toshkent.

15. Davlat statistika qo‘mitasi (2024). *O‘zbekiston iqtisodiy va investitsion ko‘rsatkichlari to‘plami (2020–2024)*. Toshkent.
16. Turkiya Iqtisodiyot vazirligi (2023). *Investment Incentive System in Turkey: Annual Report*. Ankara.
17. Qozog‘iston Respublikasi Iqtisodiy rivojlanish vazirligi (2023). *Investment Incentives and Tax Benefits: Comparative Analysis*. Ostona.